

САМ ЯК ІНШИЙ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ПРОЄКЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ ФІЛІПА РОТА «ЛЮДСЬКЕ ТАВРО»

Кеба Олександр Володимирович,
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германських мов
і зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
keba9591@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2372-0425*

Одним з основних векторів творчої еволюції видатного американського прозаїка Філіпа Рота є дослідження проблем ідентичності. Від роману «Прощавай, Колумбус» (1959) до роману «Немезіда» (2010) відчутно простежується все більша увага автора до комплексного осмислення ідентичності й інакшості в ключових аспектах національно-культурного й філософсько-екзистенціального різноманіття. Етапним у цьому відношенні є роман «Людське тавро» (2000), у якому шлях головного героя від «зради» свого расового середовища до відкриття й осягнення безмежних можливостей індивідуального розвитку постає своєрідним квестом ствердження самості.

Мета цієї студії полягає у тому, щоб виявити шляхом аналізу проблематики і поетики роману Ф. Рота «Людське тавро» художньо-естетичну своєрідність постановки екзистенціальних проблем ідентичності в контексті філософсько-психологічних студій інакшості.

Методологія дослідження. Аналіз роману «Людське тавро», з огляду на його ідейно-змістову багатоплановість, потребує застосування комплексної методології. У філософській площині найбільш істотне підґрунтя для нас становила праця П. Рікера «Сам як інший». З-поміж власне літературознавчих підходів послуговуємося новітніми досягненнями наратологічного методу, стратегій рецептивної естетики, новоісторичного підходу.

Результати дослідження. Унаслідок проведеного аналізу виявлено, що основу проблемно-тематичного комплексу роману «Людське тавро» становлять амбівалентні концепти ідентичності й самості, індивідуалізму та благопристойності, свободи і свавілля. Цей комплекс органічно втілено у нелінійній сюжетно-композиційній організації твору та ускладненій наративній структурі.

Висновки. Змістові й поетико-стильові особливості роману «Людське тавро» дають підстави вважати цей твір глибоким і художньо своєрідним дослідженням проблем інакшості в сучасному соціумі, пошуків індивідуумом шляхів ствердження своєї ідентичності не тільки в етно-культурному та соціально-психологічному вимірах, а й у перспективі онтологічної та екзистенціальної самототожності.

Ключові слова: Філіп Рот, екзистенція, ідентичність, інакшість, жанр, поетика, інтертекст, метатекст.

THE SELF AS THE OTHER: EXISTENTIAL PROJECTIONS OF IDENTITY IN PHILIP ROTH'S NOVEL "THE HUMAN STAIN"

Keba Oleksandr Volodymyrovych,
*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of German Languages and
Foreign Literature
Kamianets-Podilksyi Ivan Ohiienko National University
keba9591@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2372-0425*

One of the main vectors of the creative evolution of the outstanding American prose writer Philip Roth is the study of identity problems. From the novella "Goodbye, Columbus" (1959) to the novel "Nemesis" (2010), the author's increasing attention to a comprehensive understanding of otherness and identity in key aspects of cultural and existential diversity is obviously traced. A milestone in this regard is the novel "The Human Stain" (2000), in which the main character's way from "betrayal" of his racial origin to the discovery and comprehension of limitless possibilities for individual development appears as a kind of quest for self-affirmation.

The purpose of the study is to reveal, through the analysis of the issues and poetics of Ph. Roth's novel "The Human Stain", the artistic and aesthetic originality of the formulation of existential problems of identity in the context of philosophical and psychological studies of otherness.

Research methodology. The analysis of the novel "The Human Stain", given its ideological and content multifacetedness, requires the use of a complex methodology. In the philosophical plane, the most significant basis for us was P. Ricoeur's work "Oneself as Another". Among the approaches of literary criticism, we use the latest achievements of the narratological method, strategies of reader-response criticism, and the new historicism approach.

As a **result** of the analysis, it was revealed that the basis of the problematic and thematic complex of the novel "The Human Stain" is the ambivalent concepts of identity and selfness, individualism and decency, freedom and arbitrariness. This complex is organically embodied in the nonlinear plot and compositional organization of the work and the complicated narrative structure.

Conclusions. The ideas and poetics features of the novel "The Human Stain" give reason to consider this work a profound and unique fictional study of the problems of otherness in modern society, individual's searching for ways to affirm identity not only in the ethnical, cultural, social and psychological dimensions, but also in the perspective of ontological and existential self-identity.

Key words: Philip Roth, existence, identity, otherness, genre, poetics, intertext, metatext.

1. Вступ

Роман «Людське тавро» (*The Human Stain*, 2000) став етапним у творчості Філіпа Рота. Характерні для багатьох його попередніх творів проблеми етнокультурної ідентичності у цьому романі виходять на рівень філософсько-екзистенційного осмислення можливостей і ризиків у ствердженні людиною своєї самості. Дослідники роману (Tierney, 2002; О'Доннелл, 2006), зокрема й українські (Денисова, 2011; Калужина, 2013), відзначали його актуальність для американського суспільства на зламі століть, гостроту поставлених у творі проблем расової та особистісної ідентичності. Водночас структурні й жанрові особливості роману, як правило, залишалися в тіні критичної рецепції соціально-історичної та етнокультурної проблематики. Між тим філософсько-екзистенційні дискурси роману потребують поглибленого вивчення, що й зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Мета цієї студії полягає у тому, щоб виявити шляхом аналізу проблематики і поетики роману Ф. Рота «Людське тавро» художньо-естетичну своєрідність постановки екзистенціальних проблем ідентичності в контексті філософсько-психологічних студій інакшості.

Методологія дослідження. Аналіз роману «Людське тавро», з огляду на його ідейно-змістову багатоплановість, потребує застосування комплексної методології. У філософській площині

найбільш істотне підґрунтя для нас становила праця П. Рікера «Сам як інший» (Рікер, 2002) з її концепцією різних варіантів існування самості: ідентичності й самототожності, проєкціями взаємопізнання і взаємопроникнення суб'єктів у контексті трансцендентального зв'язку усього суцього. Водночас іманентною якістю самості є граничність. Як стверджує інтерпретатор Рікерової філософії ідентичності, «самість завжди знаходиться на межі двох чи більше складників або містить у собі такі складники, які у наявному бутті завжди розмежовуються: свідомість і надсвідоме, антропологічний та онтологічний рівень, модуси буття і таке інше...» (Чуйкова, 2005: 144).

З-поміж власне літературознавчих підходів послуговуємося новітніми досягненнями наратологічного методу (з'ясування комунікативних аспектів літературного твору, взаємодії в ньому різних розповідних інстанцій, їхньої ролі та співвідношення у тексті); рецептивного (виявлення засобів впливу на реципієнта, сприяння емотивності й залучення у події); новоісторичного (розгляд літературного тексту як інтерактивного компонента історичного дискурсу, в активній взаємодії із соціальними, філософськими, мистецькими, психологічними, релігійними контекстами).

2. Науково-критична рецепція роману «Людське тавро»

Майже 25 років побутування роману «Людське тавро» в літературному й академічному середовищі породили численні його інтерпретації. Загальний огляд критичних відгуків на роман здійснено в публікації В. Лісевич (Лісевич, 2019). Дослідниця, зокрема, констатує, що відразу по публікації твору реакція критики була змішаною. Так, відома літературна критикиня Мічіко Какутані, яка на той час виконувала обов'язки голови відділу літературної критики газети «Таймс», не розгледіла у творі нічого принципово нового для цього автора: «Це книга про те, як Дух часу може змінити і навіть зруйнувати життя особистості. Книга, яка вміщує усі улюблені теми Філіпа Рота щодо самоусвідомлення, бунтарства, боротьби поколінь, виражені не через суб'єктивне бачення автора, а через широкомасштабний кут огляду подій, який розкриває усі життєві розлами у ХХ ст. Коли твір позбавити підтексту расового спрямування, книга перегукуватиметься з історією, яку письменник розповідав майже в усіх романах...» (Kakutani, 2000). Літературознавець Марк Шехнер у своєму аналізі зосередився на відображенні в романі типової соціальної ситуації, відзначивши, що Рот «досліджує проблеми американського суспільства, які змушують людей, таких як Сілк, приховувати власне походження...» (цит. за: Лісевич, 2019: 10). Подібним чином інтерпретує роман і Патрик О'Доннелл, називаючи його «одним із найґрунтовніших і надзвичайно складних сучасних творів про расові проблеми Америки...» (О'Доннелл, 2005: 106).

Роман спровокував і певного роду скандал, коли у низці впливових ЗМІ написали, що у створенні образу протагоніста роману Коулмена Сілка були використані обставини особистого життя добре знаного в американському літературному середовищі письменника й редактора Анатоля Броярда (Лісевич, 2018). Луїзіансько-креольське походження Броярда довгий час залишалося таємницею і стало надбанням громадськості лише після його смерті 1990 р. Натомість Рот, коли йому було відмовлено у редагуванні статті про роман у «Вікіпедії», написав відкритого листа, зверненого до адміністрації ресурсу, де заявляв, що під час написання свого роману йому не було відомо про походження Броярда. Натомість, за словами автора, прототипом Коулмена Сілка був його товариш Мелвін Тюмін (Melvin Tumin), який тривалий час працював на посаді професора соціологічних наук Принстонського університету й у певний момент був несправедливо звинувачений у расизмі за використання слів, які нібито принижували расову ідентичність афроамериканських студентів. Хоча зрештою Тюміна було виправдано, йому довелося пережити чимало неприємних слухань у цій справі (Roth, 2012).

Упродовж 2000–2010-х років серед представників академічного літературознавства домінував інтерес до роману як матеріалу культурних і компаративних студій (Moynihan, 2010;

Tierney, 2002; Калужина, 2013). Виняток становили окремі публікації, присвячені особливостям наративної структури роману й специфіці першоособової розповіді з проєкцією на відповідні теоретико-методологічні напрацювання (Edholm, 2018). Окремі проблеми авторської свідомості в романі, виражені за допомогою прийомів «передорученої розповіді», розглянуто в статті В. Лісевич (Лісевич, 2020). Автор цих рядків також присвятив декілька публікацій із метою виявлення ролі інтертекстуальних і метатекстуальних елементів у художній структурі роману (Кеба, 2017; Кеба, Черноконь, 2024).

Отже, можемо констатувати, що у масиві науково-критичної літератури, присвяченої творчій спадщині Ф. Рота, вивчення роману «Людське тавро» поки не стало системним і релевантним.

3. Проблеми інакшості й ідентичності в художній системі роману

Сюжетна зав'язка роману припадає на межу ХХ–ХХІ ст., коли до відомого для читача інших творів Філіпа Рота письменника Натана Цукермана (звісно, фікційної фігури), який на той час мешкає в американській Новій Англії, приходять колишній декан і професор словесності місцевого Афіна-коледжу Коулмен Сілк і наполегливо пропонує маститому авторові написати роман про «трагедію» його життя. Звинувачений у расизмі, він був змушений піти у відставку. Намагання відстояти свою честь і гідність виявилися марними, натомість спричинили, як стверджує Коулмен Сілк, серцевий напад і передчасну смерть його дружини Айріс. Відмовивши деканові у його проханні, Натан Цукерман пізніше все-таки писатиме роман, який розгорнеться в наративний квест Сілкової «велетенської таємниці» (*gigantic secret*). Під пером Натана Цукермана «расова проблема» розростається до історії всього життя неординарної особистості. Основний наративний трюк роману полягає у тому, що довгий час читач (як і розповідач) вважає, що Коулмен Сілк за походженням є євреєм із Іст-Оранджу, штат Нью-Джерсі. Правда про те, що насправді він був чорношкірим і все життя це приховував, стає відомою читачеві внаслідок переключення розповіді на наративну перспективу персонажа. Ключовим моментом розповіді стає епізод, коли у 1946 р. Коулмен під час прийому на службу до Військово-Морських сил записує себе «білим», оскільки через доволі світлий колір шкіри його расове походження й раніше важко було чітко ідентифікувати.

Ситуація «вибраної ідентичності», на перший погляд, має в романі суто соціально-етнічне обґрунтування, адже Коулмен Сілк гостро переживає кожний епізод свого приниження як «ніггера». Він прагне вийти за межі долі, визначеної йому як представнику афро-американської спільноти в середині ХХ ст., коли процеси подолання апартеїду у США тільки розпочалися, й піднятися на вищі щаблі соціальної, а згодом і науково-академічної, ієрархії. Рішення «взяти майбутнє у свої руки замість того, щоб підкоритися долі» (Roth, 2019: 120; тут і далі переклад з англійської наш. – О.К.), приходять до героя на тлі усвідомлення, що й через вісімдесят років після прийняття «Прокламації про визволення рабів» фанатики расизму повсюдно домінують, і він не може допустити, щоб вони вплинули і на його долю. При цьому демарш Коулмена зовсім не зводиться до соціального протесту. Не випадковими є спорадичні звинувачення Волта, старшого брата Коулмена Сілка, у тому, що той заради власного егоцентричного інтересу усунувся від боротьби афро-американської спільноти за громадянські права. Отже, хоча сюжет особистої долі розгортається в романі на тлі важливих соціально-політичних і культурно-історичних змін у США в середині й у другій половині ХХ ст., відповідні факти й обставини перебувають у творі на периферії, а в наративному відношенні подаються фрагментарно і спеціально не акцентуються. Це суттєво відрізняє «Людське тавро», наприклад, від роману «Американська пастораль», який відкриває першу «цукерманівську» трилогію Рота і в якому соціально-політична проблематика відіграє визначальну роль у жанровій специфікації твору.

Коулмен Сілк інтерпретує свій вибір не просто на користь якоїсь іншої спільноти і прагне понад усе «бути не тільки не чорним, а навіть і не білим, а лише бути самим собою і вільним» (Roth, 2019: 120). Він прагне того, щоб його долю визначали не впливи ворожого зовнішнього

світу, а його особиста воля. Майбутній професор класичної філології, ще не осягнувши повною мірою, тільки підступаючи до усвідомлення трагічних обертонів долі в її античному вимірі, на відміну від Едипа, свого античного прототипа, вступає у двобій із тим, що йому «наперед написано» соціально-етнічним статусом. Він хоче стати іншою істотою, «заново народитися» і жити своїм «особистим проєктом», «помірятися силами зі світом». Він не може допустити, щоб «його перспективи бути несправедливо обмежені таким випадковим статусом, як раса» (порівн. в оригіналі: how he could not allow his prospects to be unjustly limited by so arbitrary a designation as race (Roth, 2019: 120)). Отож Сілк зрікається своєї раси задля того, аби втілити у своєму житті ідею очищеної «самості», стати над расами й оманами, над будь-якими проявами «Ми» і «Вони». І в такому вимірі його «обрана ідентичність», безперечно, набуває екзистенціального змісту.

Натан Цукерман як основний наратор історії Коулмена Сілка намагається інтерпретувати його долю уже як персонажа писаного ним твору крізь призму концепції життя як особистісного самотворення. Слово «творення» (*creation*) є одним із ключових концептів роману, і той «довершений, єдиний у своєму роді акт творення» (*perfect one-of-a-kind creation* (Roth, 2019: 131)), яким стало життя Сілка, очевидно прочитується як біблійна ремінісценція. Симптоматично також те, що Коулмен одночасно ніби й бажає стати персонажем книжки і відчуває у цьому щось неприйнятне для себе. Після розмови з Натаном Цукерманом на цю тему він жорстко картає себе: «Став із ним відвертим. Розповідати про минуле. Заманювати. Дразнити письменницьке сприйняття життя. Підживлювати розум романіста – цю ненаситну всеїдну утробу...» (Roth, 2019: 170).

Подібно до того, як у творенні письменником певного образу настає момент, коли автор уже не владний керувати ним (у тому сенсі, що дії героя мають бути підпорядковані його характеру), Коулмен Сілк не може примусити себе розкрити свою таємницю, бо це означало б зраду власного «Я»: не можна за бажанням бути чи не бути самим собою, тим «неповторним і незмінним Я», заради якого, власне, й ведеться битва» (Roth, 2019: 179). Вирішальним моментом у рішенні назавжди залишити свій секрет із собою стало одруження Коулмена з Айріс Гітельман із родини єврейських анархістів і повна відмова від будь-яких контактів зі своєю родиною. Прощання з матір'ю й остаточно зрада «своєї пуповини» стало «першою великою платою» (*the first large payment* (Roth, 2019: 136)) за той вибір, який він «насмівився зробити», і за ту «абсолютну свободу», яку він проголосив своїм ідеалом.

Дуже довго Сілку вдасться вдало реалізувати свій проєкт, однак, як стверджує Натан Цукерман, Коулмен Сілк таки зазнав поразки: «історія сьогодення», «непереборне Ми» у форматі американської благопристойності наздогнало його й довершило те, до чого приходять і сам герой наприкінці життя, остаточно спотворивши цей «довершений акт творення».

В одночасному визнанні й невизнанні своєї самототожності Коулмен Сілк виявляє амбівалентність пошуків і шляхів ствердження своєї ідентичності. У романі є сила-силенна міркувань протагоніста і наратора на цю тему, і кожного разу вони сходяться на неможливості однозначної відповіді на питання «ким є людина» і «ким людина може бути». Наратор постійно наштовхується на нездоланні перешкоди в осягненні закономірностей людської екзистенції та долі Коулмена Сілка – від зречення своєї родини – вчинку, що визначив все його подальше життя, до зв'язку колишнього професора, декана коледжу з прибиральницею Фауні Фарлі, що спричинило їхню трагічну загибель.

Попри те, що проблема «Сам як Інший» у романі оприявнюється насамперед в образі його протагоніста – Коулмена Сілка, вона також стосується майже всіх основних персонажів твору. Фауні Фарлі після вкрай невдалого сімейного життя, що закінчилося трагічною загибеллю обох її дітей, повністю відмовляється від свого людського «Я», прикидаючись неписьменною, вона живе лише задля задоволення фізіологічних потреб тіла і знаходить відраду лише у спілкуванні з вороном на ім'я Принц. Таким самим утраченим для себе і для світу є в романі

Лестер Фарлі, колишній чоловік Фауні, психіка якого не витримала жахів В'єтнамської війни. І навіть успішна інтелектуалка Дельфіна Ру, теперішній декан в Афіна-коледжі, переживає гостру кризу ідентичності через невизначеність життєвих цілей, невпевненість у виборі професії, невдачі у спілкуванні з чоловіками.

4. Художня структура і жанрова своєрідність твору

«Людське тавро» має складну сюжетно-композиційну і наративну структуру. Окрім нелінійного розгортання розповіді у форматі фрагментарно-ретроспективного дискурсу, своєрідність роману значною мірою зумовлюють численні метатекстуальні вторгнення наратора.

Метатекстуальність у значенні самореферентності тексту має місце тоді, коли наратор не просто розповідає свою історію, а постійно рефлексує як над нею, так і над можливостями й навіть гіпотетичними варіантами її викладу. Подібний феномен настільки поширився у новітній літературі, що спричинив теоретичне обґрунтування поняття метапрози. У сучасному літературознавстві вона досить докладно описана. Однією з перших це зробила англійська літературознавиця Патриція Во. Характеризуючи феномен метапрози, вона відзначає: «Термін, застосовується до художнього письма, що самоусвідомлено й систематично привертає увагу до свого статусу як артефакту, щоб поставити питання про взаємини між вигадкою та реальністю. Забезпечуючи критику власними методами конструювання, такі твори не лише перевіряють фундаментальні структури розповідної літератури, вони також досліджують можливу фіктивність світу поза межами літературного/художнього тексту...» (Waugh, 1984: 2).

Істотні теоретичні викладки щодо метафікціональності постмодерної прози містять і праці канадської літературознавиці Лінди Гатчен (Hutcheon, 1989; Hutcheon, 2003). Вона, зокрема, відзначає, що в межах постмодернізму сформувався цілий напрям так званої історіографічної метапрози, де органічно поєднуються самореферентність тексту й авторські рефлексії щодо певних історичних подій та історії як такої. У таких текстах відчутним є авторський голос, що вільно залучає в простір твору численні літературні й культурні інтертексти, аналізує та переосмислює їх (детальніше див. Кеба, Чорноконь, 2024: 15–16).

«Людське тавро» має характерну для метапрози двопланову структуру, в якій одночасно з розповіддю про історію життя персонажа розгортається і розповідь про сам процес написання історії. Тож рівноправним щодо образу протагоніста слід уважати й образ наратора, який відіграє ключову роль у художній системі твору. Натан Цукерман у романі постає насамперед у своєму професійному статусі письменника; його художньо-естетична позиція і власне процеси творчості постійно піддаються саморефлексивному осмисленню. При цьому наратор саме життя уподібнює текстові: «Твоєю книгою стало твоє життя» (Roth, 2019: 345). Показово, що Натан Цукерман усвідомлює своє письменницьке призначення як «професіональне суперництво зі смертю» (Roth, 2019: 338). Воно, це усвідомлення, приходить у той момент, коли, стоячи над могилою Сілка, він ніби почув спочатку його голос, а потім і голос Фауні Фарлі. Далі розповідь про їхні стосунки будується як поєднання того, що наратор справді дізнався від Сілка, і витвореного його власною митецькою уявою.

Специфічним мінус-прийомом наративу виглядає згадка про щоденник Фауні Фарлі, який безуспішно намагається отримати Натан Цукерман від її родини. Це також посилює кінцеву невизначеність історії головного героя та останньої подруги його життя.

Нараторські рефлексії над феноменом Коулмена Сілка поширюються і на невдалі спроби останнього самому написати книгу про те, що сталося в коледжі. Невдача професора як письменника пояснюється наратором неможливістю виконати обов'язкову для будь-якого митця вимогу бути максимально відвертим і максимально утаємниченим, а Сілку ніяк не випадало бути відвертим. Таємниця Коулмена Сілка стає для наратора нав'язливою ідеєю, і на шляху її розкриття письменника очікують неочікувані парадокси: «Ось що трапляється, коли пишеш книжки. Там не просто щось, що змушує тебе дізнаватися. Раптом виявляється, що немає такої

штуки, як дорога у зворотному напрямку, і ти не падав би стрімголов у свою одержимість ...» (Roth, 2019: 344).

Натан Цукерман напружено розмірковує про долю і людську сутність Коулмена Сілка і доходить висновку, що той неусвідомлено прагнув значного більшого, ніж просто досягти свободи. Той, хто здатен зректися найдорожчого для нього – любові матері і власної любові до матері, той виходить за межі «людського»: «Тут більше ніж бажання насолодитися свободою. Тут щось із «Ліади» з її жорстокістю, з улюбленої книжки Коулмена про хижий дух у людині» (ravening spirit of man (Roth, 2019: 335)). Так через античну ремінісценцію вноситься додатковий штрих до назви роману: «Людське тавро» – це не лише одвічний людський гріх непокори й гордині, не лише пристрасті, що пожирають людину, а й те, що спричиняється ними: егоцентризм, свавілля, гнів, жорстокість, хижацтво. Знаменитий американський індивідуалізм очевидно набуває в романі амбівалентного смислу.

Знаменно, що не тільки наратор першого рівня у власному Я-наративі оперує метатекстуальними категоріями, а й «змушує» робити це персонажа своєї історії. Так, після смерті батька до Сілка приходять усвідомлення нових альтернатив його життєвої долі, і осягає він їх у параметрах письма-творчості: «До того дня, коли він приїхав до Вашингтона і вступив до Гауарда, саме батько, подобалося це Коулменові чи ні, творив історію його життя; тепер потрібно було писати її самому, і ця перспектива жахала...» (Roth, 2019: 107).

Мислячи своє життя в категоріях літературного твору, Коулмен Сілк, утім, не бажає уподібнюватися до трагічного героя на його фатальному шляху. Він декілька разів згадує Філоктета, персонажа «Ліади» і героя однойменної трагедії Софокла. Філоктет довго жив у повній самоті на острові Лемнос, тому що рана від зміїного укусу породжувала нестерпний сморід від його тіла. Таке виключення з життя жодною мірою не влаштовує Сілка, і він робить усе, щоб подолати накладену на нього долею неминучість.

Вивчення життя Коулмена Сілка приводить Натана Цукермана до парадоксального висновку про принципову «невизначеність» цієї історії: «Знаючи тепер усе, я нічого не знав» (Roth, 2019: 333). У цьому сенсі виглядають показовими гіпотетичні констатації на кшталт *assuming* («*припускаючи*»), що тричі повторюються впродовж однієї з останніх рефлексій наратора.

Отож важливим чинником художньої структури роману є осягнення взаємин мистецтва і дійсності, що постає як проблема організації самого тексту, його виростання до метатексту як саморефлексивного взаємоуподібнення життя і художнього твору.

5. Функціональність романного інтертексту

Висновуючи метароманну жанрову стратегію «Людського тавра» і стверджуючи функціональну першозначущість письменницького статусу наратора, ми неминуче стикаємося з важливістю для такого типу тексту інтертекстуального складника. Першим і найбільш очевидним чинником інтертекстуальних включень у роман є професійна діяльність головного героя, який фактично все своє життя присвятив студіюванню й викладанню античної художньої словесності в університеті. Тож цілком органічно виглядають часто згадувані в тексті імена богів і героїв давньогрецької міфології, авторів та персонажів епічних та драматичних творів античної доби, політичних діячів та філософів. Вони постійно цитуються, певним чином інтерпретуються, а ті чи ті реалії та ситуації сьогодення майже позасвідомо фіксуються героєм у поняттях і образах античної культури. Це, сказати б, «верхній», експліцитний рівень античного інтертексту. Він є функціональним елементом «прямої дії» і доповнюється імпліцитними формами зв'язку роману з античними претекстами.

На концептуальному рівні відсилання до міфологічних і літературних першоджерел античності набувають значущості, насамперед, щодо тієї ідеї життя, яку сформулював для себе Коулмен Сілк і якої неухильно дотримувався впродовж більше п'ятдесяти років. Своєю чергою, наратор також інтерпретує життя Коулмена Сілка в контексті теорії «трагічного героя» (Roth, 2019: 335), спираючись на численні апеляції до Софокла і його трагедії «Цар Едіп».

Доля, неминучість, випадковість, непередбачуваність – ці категорії, якими жили для Сілка античні персонажі, стають складниками його власного екзистенційного буття. Студіювання античності дає йому розуміння того парадоксу, що «життя легко може обрати те чи те русло, що долю творить випадковість, а, з іншого боку, що позірна випадковість може бути проявом незаперечної долі» (Roth, 2019: 125).

Зв'язок героя роману з античною міфологією акцентується й на рівні предметно-художньої зображальності, навіть в елементах портретування. Так, молодий Коулмен Сілк уявляється Натану Цукерману в момент, коли той розповідає йому про свої студентські роки, захоплення античністю й водночас енергійну включеність у бурхливу коловерт американського повоєнного життя, «таким собі козлоногим Паном із задертим носом» (Roth, 2019: 25).

За життя Коулмена Сілка його найбільшим антагоністом у родині був син Марк, який жодною мірою не приймав «антично-язичницьких» пристрастей свого батька і протиставив їм біблійну мораль та виваженість життєвих цінностей (невипадково вже у дорослому віці Марк намагається ствердитися на літературному поприщі як автор фікційно-нарративних творів на біблійні сюжети).

Зазначимо, що Натан Цукерман, повністю засуджуючи Марка за небажання зрозуміти батька, сам також людськими пристрастями пояснює «затаврованість» людей. Вираз «людське тавро» наратор приписує Фауні Фарлі, хоча її світосприйняття змодельоване ним на основі розповідей Коулмена Сілка. Стверджуючи непроминальну «заплямованість» людини, наратор знову ж таки розкриває її за допомогою античної міфології: «грецький Зевс, жадібний до пригод, яскраво експресивний, капризний, чуттєвий, до самозабуття занурений у своє власне існування, що б'є через край...» (Roth, 2019: 243).

Коулмен Сілк називає Фауні «Сленою Троянською», на що та іронічно відгукується: «Слена Нізвідкільна, Елена Ніяка» (Helen of Nowhere. Helen of Nothing (Roth, 2019: 232)). Ще одне ім'я, яке Фауні отримала від Сілка, також має античне походження. Волюптас – донька Амура і Психеї, римська богиня чуттєвої насолоди. Нарешті, третє «античне» ім'я – Галатея – дає Фауні Натан Цукерман, коли спостерігає за нею і Коулменом під час відвідування концерту класичної музики: «Під егідою Афродіти, в образі Пігмаліона колишній професор античної словесності привіз злісну порушницю всіх канонів у благословенний танглвудський край, щоб оживити її як цивілізовану, культурну Галатею» (Roth, 2019: 208).

Окрім Коулмена Сілка, у романі є ще один персонаж, деталі й обставини життя якого прочитуються крізь призму античного інтертексту. Це – згадана вище Дельфіна Ру, наступник декана Сілка на цій посаді, інтелектуалка, апологет новітніх наукових стратегій інтерпретації літературних текстів, зокрема у феміністичному ключі, випускниця найпрестижніших навчальних закладів Європи (Еколь Нормаль) і США (Сільський університет). Навіть приймаючи свого часу її на роботу до Афіна-коледжу, декан Сілк відчуває штучну амбітність та поверховість її життєвої і наукової позиції. Очевидно, й у двозначності її грецького імені («дельфін» із давньогрецької можна перекласти і як *вигнутість*, і як *матка*) відбивається загальне іронічно-зверхне ставлення до неї як героя, так і наратора. Додатковим штрихом до непривабливого змалювання Дельфіни є її перстень із вирізьбленим на ньому зображенням Данаї, яка приймає Зевса у вигляді золотого дощу. Урешті-решт, саме французенка Дельфіна-Даная стає своєрідним рупором американської благопристойності й робить усе, щоб дискредитувати Коулмена Сілка в очах громадськості та академічної спільноти.

Цікавим штрихом в інтертекстуальній палітрі роману є апеляція до творчості сучасного чеського письменника Мілана Кундери. Хоча ремінісценції з цього автора з'являються лише в нарративній перспективі Дельфіни Ру, їх значущість важко переоцінити. Річ у тім, що сприйняття Дельфіною Ру автора «Книжки сміху і забуття» саме як «справжнього», «серйозного», лише позірно грайливого письменника, доля і життя якого абсолютно релевантні тому, як і про що він пише свої твори, вступає в кардинальну суперечність зі сповідуваними нею теоретичними

постулатами, що не мають жодного стосунку до людей і «людської комедії» – єдиного предмета роману, за Кундерою. Тому й не покидає Дельфіну Ру відчуття зради по відношенню до Кундери, який донедавна був її кумиром. Відповідні спорадичні й недостатньо усвідомлені рефлексії героїні, які нібито позбавлені зв'язку з основним сюжетом роману, є важливим штрихом до проблематики ідентичності й інакшості в романі.

6. Висновки

Роман «Людське тавро» займає істотно важливе місце як у творчому доробку Ф. Рота, так і загалом у літературному процесі кінця ХХ – початку ХХІ ст. Поставлена у ньому проблема ствердження індивідуумом самості як розімкнутої ідентичності реалізується в багатоплановому й складно організованому художньому дискурсі. Автор удаю поєднує принципи реалістичної оповіді, що оприявнюються, насамперед, у намаганнях наратора подати детерміністську концепцію характерів і забезпечити продуктивність причинно-наслідкових механізмів у сюжетному розвитку, й елементи постмодерністської концепції та поетики, виявляючи непередбачувані та незбагненні парадокси людського буття. Важливим чинником художньої структури роману є осягнення взаємин мистецтва і дійсності, що постає як проблема організації самого тексту, його виростання до метатексту як саморефлексивного взаємоуподібнення життя і художнього твору.

Спостереження над особливостями проблематики і поетики роману уможливають його ідентифікацію як роману жанрового синтезу, що органічно поєднує реалістичну життєподібність й новаторські поетико-нарративні засоби ствердження багатовимірності й принципової незбагненності життя. Проведений аналіз дає підстави вважати роман «Людське тавро» глибоким і художньо своєрідним дослідженням проблем інакшості в сучасному соціумі, пошуків індивідуумом шляхів ствердження своєї ідентичності не тільки в етнокультурному й соціально-психологічному вимірах, а й у перспективі онтологічної та екзистенціальної самототожності.

Література:

1. Денисова Т.Н. Нагорода знайшла достойного. Живий класик американської літератури Філіп Рот став лауреатом Міжнародної Букерівської премії. URL: <http://litakcent.com/2011/07/11/u-poshukahvtrachenoho-ja/>
2. Калужина О.В. Творчість Філіпа Рота у контексті американської єврейської літератури другої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Сімферополь, 2013. 20 с.
3. Кеба О.В., Чорноконь В.В. Поетика невизначеності: від модернізму до постмодернізму і далі : монографія. Кам'янець-Подільський : Ковальчук О.В., 2024. 212 с.
4. Кеба О.В. Міфологічний інтертекст у романі Філіпа Рота «Людське тавро». *Міф у художній свідомості та культурі ХХ ст.* (П Мішуковські читання) : матеріали МНК, м. Херсон, 13–14 жовтня 2017 р. Херсон : Гельветика, 2017. С. 31–35.
5. Лісевич В.В. Проблема авторської свідомості в романі Філіпа Рота «Людське тавро». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : у 3-х т. Вип. 19. Т. 3. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. С. 7–8.
6. Лісевич В.В. Роман Філіпа Рота «Людське тавро» в оцінці сучасного літературознавства. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : у 3-х т. Вип. 18. Т. 3. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. С. 9–10.
7. О'Доннелл П. Картографія сучасної літератури: гетерогенність чи хаос? *Головна течія – гетерогенність – канон у сучасній американській літературі* : матеріали III Міжнародної конференції з американської літератури, м. Київ, 3–5 жовтня 2005 р. Київ : Факт, 2006. С. 99–109.
8. Рікер П. Сам як інший / пер. з франц. В. Андрушко. Київ : Дух і літера, 2002. 458 с.
9. Чуйкова О. Свідомість як знання: феноменологічна і герменевтична інтерпретація онтологічної самості. *Філософія освіти*. 2005. № 2. С. 143–151.
10. Edholm, Roger. The Narrator Who Wasn't There: Philip Roth's *The Human Stain* and the Discontinuity of Narrating Characters. *Narrative*. The Ohio State University Press. Volume 26, Number 1, January 2018. Pp. 17–38.
11. Hutcheon L. *A Poetics of postmodernism*. London – New-York : Routledge, 2003. 222 p.
12. Hutcheon L. *Historiographic Metafiction Parody and the Intertextuality of History*. *Intertextuality and Contemporary American Fiction*. Ed. O'Donnell, P., and Robert Con Davis. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989. P. 3–32. URL: <https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/10252/1/TSpace0167.pdf>
13. Kakutani, Michiko. *Confronting the Failures of a Professor Who Passes*. *The New York Times*. 2000, May 2. URL: <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/books/050200roth-book-review.html>

14. Masiero, Pia. Philip Roth and the Zuckerman Books: The Making of a Storyworld. NJ : Amherst, Cambria Press, 2011. 276 p.
15. Moynihan S. Passing into the Present: Contemporary American Fiction of Racial and Gender Passing. Manchester University Press, 2010. 192 p.
16. Roth, Philip. An Open Letter to Wikipedia. The New Yorker. 2012. September 6. URL: <https://www.newyorker.com/books/page-turner/an-open-letter-to-wikipedia>
17. Roth, Philip. The Human Stain. Penguin Random House. Vintage Classics, 2019. 361 p.
18. Tierney W.G. Interpreting Academic Identities: Reality and Fiction on Campus *The Journal of Higher Education*, Vol. 73, No. 1, Special Issue: The Faculty in the New Millennium (Jan. – Feb., 2002). P. 161–172.
19. Waugh Patricia. Metafiction. The theory and Practice of Selfconscious Novel. L., NY : Methuen, 1984. 176 p.

References:

1. Denysova, T. (2011). Nahoroda znaishla dostoinoho. Zhyvyi klasyk amerykanskoi literatury Filip Rot stav laureatom Mizhnarodnoi Bukerivskoi premii [The award has found a worthy recipient. Living classic of American literature Philip Roth has won The International Booker Prize]. URL: <http://litakcent.com/2011/07/11/u-poshukahvtrachenoho-ja/> [in Ukrainian].
2. Kaluzhyna, O. (2013). Tvorchist Filipa Rota u konteksti amerykanskoi yevreiskoi literatury druhoi polovyny XX stolittia [Philip Roth's work in the context of American Jewish literature of the second half of the 20th century]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.04; Tavr. nats. un-t im. V. I. Vernadskogo. Simferopol. 20 c. [in Ukrainian].
3. Keba, O., Chornokon, V. (2024). Poetyka nevyznachenosti: vid modernizmu do postmodernizmu i dali [The Poetics of Uncertainty: From Modernism to Postmodernism and Beyond]: Monohrafiia. Kamianets-Podilskyi : Vydavets Kovalchuk O.V. 212 p. [in Ukrainian].
4. Keba, O. (2017). Mifologichniy intertekst u romani Filipa Rota “Liudske tavro” [Mythological intertext in *The Human Stain* by Ph. Roth], *Mifu hudozhnii svidomosti ta kulturi XX st.* Vyd. dim “Helvetyka”, Kherson, pp. 31–35. (in Ukrainian).
5. Lisevych, V. (2020). Problema avtorskoi svidomosti v romani Filipa Rota “Liudske tavro” [The problem of authorial consciousness in Philip Roth's novel “The Human Stain”]. Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka : Zbirnyk za pidsumkamy zvitnoi naukovo konferentsii vykladachiv, doktorantiv i aspirantiv: u 3 t. Vyp. 19. T. 3. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka. C. 7–8. [in Ukrainian].
6. Lisevych, V. (2019). Roman Filipa Rota “Liudske tavro” v otsyntsi suchasnoho literaturoznavstva [Philip Roth's novel “The Human Stain” in the assessment of modern literary criticism] Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka : Zbirnyk za pidsumkamy zvitnoi naukovo konferentsii vykladachiv, doktorantiv i aspirantiv: u 3 t. Vyp. 18. T. 3. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka. C. 9–10. [in Ukrainian].
7. O'Donnell, P. (2006). Kartohrafiia suchasnoi literatury: heterohennist chy khaos? [Mapping Contemporary Fiction: Heterogeneity or Chaos?] Holovna techiia – heterohennist – kanon v suchasni amerykanskii literaturi: Materialy III Mizhnarodnoi konferentsii z amerykanskoi literatury. Kyiv, Ukraina, 3-5 zhovtnia 2005 r. Kyiv. P. 99–109. [in Ukrainian].
8. Ricœur, P. (2002). Sam yak inshyi [Oneself as Another]. Kyiv : Dukh i litera. 458 p. [in Ukrainian].
9. Chuikova, O. (2005). Svidomist yak znannia: fenomenolohichna i hermenevtychna interpretatsiia ontolohichnoi samosti [Consciousness as knowledge: a phenomenological and hermeneutic interpretation of ontological selfhood]. *Filosofiiia osvity.* № 2. P. 143–151. [in Ukrainian].
10. Edholm, R. (2018). The Narrator Who Wasn't There: Philip Roth's *The Human Stain* and the Discontinuity of Narrating Characters. *Narrative.* The Ohio State University Press. Volume 26, Number 1. Pp. 17–38.
11. Hutcheon, L. (2003). *A Poetics of postmodernism.* London – New-York : Routledge. 222 p.
12. Hutcheon, L. (1989). *Historiographic Metafiction Parody and the Intertextuality of History.* *Intertextuality and Contemporary American Fiction.* Ed. O'Donnell, P., and Robert Con Davis. Baltimore: Johns Hopkins University Press. P. 3–32. URL: <https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/10252/1/TSpace0167.pdf>
13. Kakutani, M. (2000). Confronting the Failures of a Professor Who Passes. *The New York Times.* 2000, May 2. URL: <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/books/050200roth-book-review.html>
14. Masiero, P. (2011). Philip Roth and the Zuckerman Books: The Making of a Storyworld. NJ : Amherst, Cambria Press. 276 p.
15. Moynihan, S. (2010). *Passing into the Present: Contemporary American Fiction of Racial and Gender Passing.* Manchester University Press. 192 p.
16. Roth, Ph. (2012). An Open Letter to Wikipedia. The New Yorker. 2012. September 6. URL: <https://www.newyorker.com/books/page-turner/an-open-letter-to-wikipedia>
17. Roth, Ph. (2019). *The Human Stain.* Penguin Random House. Vintage Classics. 361 p.
18. Tierney, W. (2002). Interpreting Academic Identities: Reality and Fiction on Campus *The Journal of Higher Education*, Vol. 73, No. 1, Special Issue: The Faculty in the New Millennium (Jan. – Feb., 2002). P. 161–172.
19. Waugh, P. (1984). *Metafiction. The theory and Practice of Selfconscious Novel.* L., NY : Methuen. 176 p.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2024
The article was received 18 December 2024